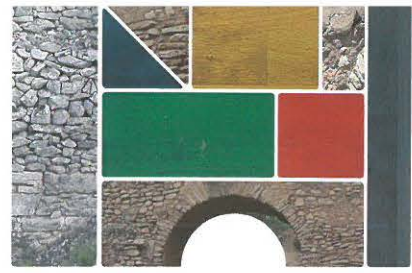

DONACIÓN

IG C/626-A/DCR/Arg

Arquitectures tradicionals de l'aigua a les Valls del Vinalopó

R. 19.962

COORDINACIÓ

Tomàs Medina Pérez

REDACCIÓ

Clara Pérez Pérez, Tomàs Pérez Medina,
Tomàs Palau Escarabajal, Emilio Gisbert Pérez,
Fco. Javier Jover Maestre, David Beltrá Torregrosa,
José Ramón Ortega Pérez, Miguel Ángel González Hernández,
Gonzalo Martínez Español

IMPRESIÓ

Gráficas Azorín

Diseño y maquetación

queridamilagros.com

EDITA

Centre d'Estudis Locals del Vinalopó

DISPÒSIT LEGAL

A-1093-2007

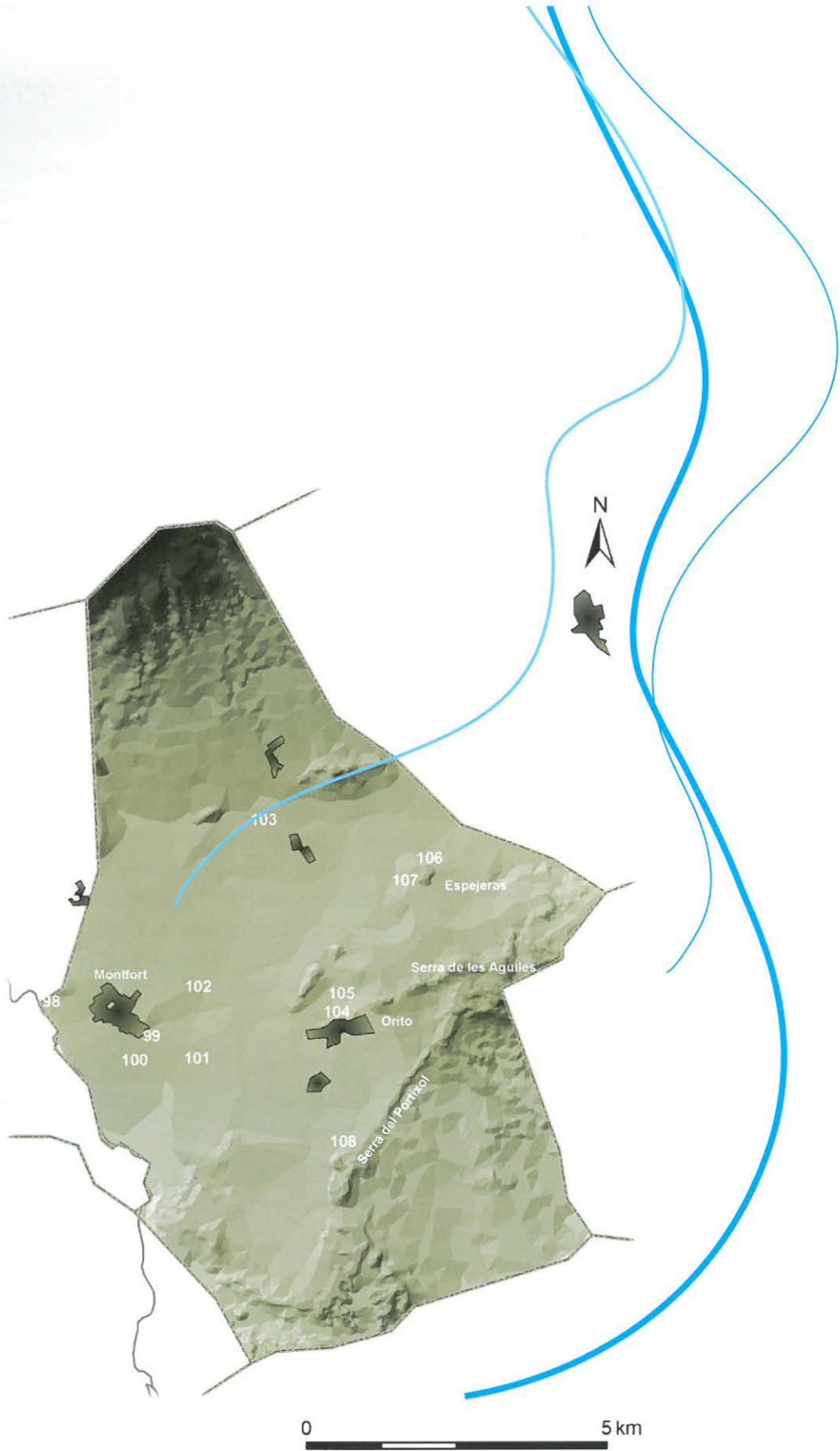
ISBN

978-84-612-0693-3

índex

El Pinós i l'Alguenya, hidràulica a l'ombra del Carxe Clara Pérez Pérez	009
Monòver, microsisemes d'un extens terme Tomàs Pérez Medina	021
Elda, arquitecturas junto al río Vinalopó Tomás Palau Escarabajal, Emilio Gisbert Pérez	033
Petrer, el camí de la rambla de Puça Fco Javier Jover Maestre, Tomàs Pérez Medina	045
Novelda, el ventall de la Sèquia Major David Beltrá Torregrosa, José Ramón Ortega Pérez, Tomàs Pérez Medina	063
Montfort, obres hidràuliques disperses Miguel Ángel González Hernández, Tomàs Pérez Medina	075
Aspe, acueductos sobre el río Tarafa Gonzalo Martínez Español	085
Taula de fotografies	105
Bibliografia general, per a saber-ne més	109

Montfort, obres hidràuliques disperses

Miguel Ángel González Hernández, Tomàs Pérez Medina

98a / Assut d'Aljacer, amb dues obres de cronologies diferents.

98 / Assut d'Aljacer

L'assut és un element prou utilitzat per a la captació d'aigües fluvials. Molts sistemes d'irrigació depenien d'aquesta peça vital. Aquesta unitat hidràulica prové del llegat islàmic, al mateix temps que el seu nom és una derivació de l'àrab *al-sudd* que significa obstacle, obstrucció (Glick, 1988). L'assut és una presa construïda perpendicularment als curs fluvial per a derivar l'aigua cap a una sèquia de distribució. El lloc d'ubicació de l'assut marcava una fita en la construcció de l'espai hidràulic regit per la gravetat. Així, l'emplaçament sempre és el mateix, permanent al llarg del temps, n'estiga usat o abandonat.

La finalitat dels assuts era reduir la velocitat de les aigües al moment d'una afluença tempestuosa, retenir-les al punt elegit, elevar-les el nivell necessari i derivar-les cap a les sèquies principals. Per la qual cosa el seu manteniment era una tasca permanent de la comunitat gestora.

La universitat de Montfort tenia un assut al llit del riu Vinalopó que derivava les aigües sobrants de Novelda i les aigües de les avingudes. L'any 1381 apareix documentat com "lo Açut que és en la dita rambla apel·lat Aljacer" (AMAlacant: Armari 16, C-1). Per la pressió de la ciutat d'Elx i, al mateix temps, per les despeses de la comunitat que no el pot mantenir en bon ús, n'és abandonat. Però, aquesta fàbrica medieval torna a aparèixer a les primeries del segle XVII a la documentació local, doncs el consell particular de Montfort vol "que es adobe i obre dit assut lo més prest que es puga adobar" (AMMontfort: Llibres de Consells (1603-1629), llig. 617/1. Acord del 8 de novembre de 1604). La recuperació d'aquesta infraestructura hidràulica es va fer, doncs, després d'un llarg període d'inutilització, connectant-la amb les xarxes de sèquies de la font del Caño. Aquest assut montfortí d'Aljacer s'utilitzava per a reg eventual de la petita horta de Montfort abastada per les

aigües de la font del Caño. El 25 de setembre de 1615 el consell particular recorda que l'assut "estiga com convé perquè tots temps que vinga aigua pugam regar lo secà i orta y no que es perda" (AMMontfort: Llibre de Consells (1603-1629), llig. 617/2).

98b / Paleta de la sèquia mare de Montfort.

L'històric Assut d'Aljacer es manté sobre el riu Vinalopó, com a fita entre Novelda i Montfort. Encara que les divisions municipals actuals han fet que administrativament l'assut estiga a la part de Novelda, incloquem aquesta impressionant arquitectura de l'aigua al catàleg de Montfort perquè fou concebuda, construïda, mantinguda i gestionada per la comunitat camperola de Montfort per a regar llurs bancals.

L'Assut d'Aljacer conté dues obres probablement de cronologies diferents. L'assut es construí al tram del lliet del riu on afloren les roques. El mur transversal al riu té uns 30 metres de llargària, subdividit per un llarg dic paral·lel al curs que deriva les aigües cap a la paleta de

la sèquia mare. La meitat de l'assut del marge dret està construït amb grans carreus calcaris i l'altra meitat amb fàbrica de maçoneria. Té una alçada màxima de 5 metres i una amplària a la coronació de 2'30 m. Compta amb dos desguassos de fons, un a cadascuna de les obres. El dic paral·lel al riu està obrat en pedra irregular, amb una longitud total d'uns 42 metres, encara que té un gran portell. El cap de la sèquia mare, d'un metre de secció, manté una paleta metàl·lica inutilitzada al marge esquerre del riu.

L'estat de conservació de tot el conjunt de l'Assut d'Aljacer després d'anys de desús és acceptable, encara que precisa un pla de rescat ambiental i arquitectònic.

99 / Llavador de la Vuelta de la Mina instal·lat a la nova ubicació de la Glorieta.

99 / Llavador de la Mina

Fa uns anys traslladaren el llavador de la Vuelta de la Mina a la plaça de la Glorieta. Era un llavador localitzat al cap de l'aigua de la Mina,

al SE de la població, vora la carretera, que funcionava a les primeries del segle XIX. El trasllat a la Glorieta, per obres d'urbanització al seu emplaçament original, ha permés la seua conservació. A aquest espai de la Glorieta hi era el Caño, el principal brollador d'aigua de Montfort, amb un estany per a emmagatzemar l'aigua, un llavador públic, un molí fariner i un partididor per a les sèquies principals.

El llavador de la Vuelta de la Mina té 6'20 m de llarg, per 1'30 m d'ample i 0'50 m d'alt, amb dues files de lloses calcàries per a rentar.

a continuar el trajecte meridional de la sèquia del Llano Bajo.

Era un aqüeducte de 13 ulls (Hermosilla, 2007), però avui únicament es mantenen visibles 9 (4 al marge dret i 5 a l'esquerre), perquè el centre d'aquesta important arquitectura s'ha enfonsat i als marges les deixalles industrials del marbre envaeixen i sepulsen l'aqüeducte pels seus extrems. La part visible té un longitud de 19 metres els 4 arcs del marge dret, 14 m l'obra enfonsada del centre i 23 els 5 arcs del marge esquerre. És a dir, com a mínim l'aqüeducte tindria 54 metres de llarg. Per dalt circula una sèquia de 45 per 45 centímetres. Els arcs de mig punt tenen una alçada de 2'80 m i la sèquia n'és a 4 metres d'altura. Tota l'obra és de pedra de maçoneria irregular presentada amb morter d'argamassa. Destaquen les dovelles dels arcs.

100 / Fragment de l'aqüeducte del Llano Bajo al marge dret de la rambla d'Orito.

100 / Aqüeducte del Llano Bajo

Al surest de la vila de Montfort es construïren, probablement als segles XVIII i XIX, diverses obres hidràuliques. Una primera aprofitava l'aigua de la Mina (Vuelta de la Mina) i una segona, la sèquia del Llano Bajo, aprofita aigües de la Mina i del Caño. Doncs bé, a 150 m de l'antiga carretera a Alacant, als afores de Montfort, entre fàbriques de marbre i deixalles industrials, és manté gran part de l'aqüeducte del Llano Bajo que creuava la rambla d'Orito per

101 / Aqüeducte del Llano Alto sobre la rambla d'Orito, vora l'autovia.

101 / Aqüeducte del Llano Alto

Vora l'actual autovia es manté un aqüeducte de 4 ulls. Desconeixem llur construcció, encara que pot ser del segle XIX, quan s'ampliaren

les àrees de regadiu mitjançant mines i sènies. L'aqüeducte creuava la rambla d'Orito per a portar aigua de la mina del Porvenir i de la font de la Reixa a la partida del Llano Alto.

La longitud total de l'aqüeducte és de 20'30 m per una alçada de 4'05. Els arcs tenen una llum de 3'80 m i una altura total de 260, amb unes dovelles de pedra treballada. Tres pilars massissos de maçoneria sostenen l'estructura. La sèquia, de 45 cm per 30, està parcialment destruïda.

L'aqüeducte del Llano Alto es comunicava amb una propera bassa de 600 m3 mitjançant una sèquia subterrània. Avui tot el sistema està abandonat, però l'aqüeducte és manté en bones condicions.

102a / Monticle de la sènia A, en mig de les obres d'urbanització d'un polígon industrial.

102 / Sènia A

Vora la carretera d'Agost, a uns centenars de metres de Montfort, unes obres d'urbanització han transformat el paisatge de la partida de les sènies. Unes restes del pou de la sènia A ens indiquen l'existència d'aquesta tècnica d'obtenció d'aigua subterrània per elevació. N'existeixen dos tipus de sènies segons els motors aplicats: la sènia de tracció animal i la sènia de corrent que aprofita l'energia potencial de l'aigua fluent

d'un riu o sèquia. La sènia de tracció animal (de l'àrab sáníya) utilitza com a sistema d'elevació de les aigües captades a través de pous un engranatge de dues rodes d'eix curt. Una roda és horitzontal -rodet- que és moguda per un animal (cavall, euga, mula, ase, burro) que està lligat a l'arbre de la roda horitzontal per un braç de fusta -la perxa o barra. L'altra és la roda vertical que mou el rodet amb els cadufs o calaixons, que se plenen d'aigua al submergir-se al pou i la buiden a l'exterior, sobre un canal (Glick, 1992. Moll, 1936).

102b / Pou de captació de la sènia A amb carreus.

A Montfort s'estengueren les sènies de tracció animal i podem assegurar que és el nucli de major concentració de les comarques del Vinalopó. La primera notícia data de 1589: els jurats i justícia denuncien davant el subgovernador de la ciutat d'Alacant "que Berthomeu Araçil damunt la dita font a començat a cavar i cava i fa una çenia en gran perjuí de la dita font" (AMMf: Llig. 1001, exp. 27). Aquesta no és la primera sènia, ja que existeixen "algunes sènies damunt la dita font" i, a més a més, es continuaren construint dècades i segles després. Amb aquesta màquina es regava per damunt de la línia que marcava la font i la sèquia mare del regadiu de Montfort, creant-se un camp de sènies amb petits bancals irrigats. La toponímia ha mantingut

aquest ús al NE de la vila: carrer de las Cénias, camí i partida de las Norias o al segle XVIII partida de las Senias.

De la Sènia A és manté el pou de captació de l'estructura amb els cadufs o calaixons. És una obra de forma rectangular reforçada amb carreus, és a dir, és una obra massissa per a mantenir el pes i els moviment de la sènia. Té 1'10 m ampla per 3'80 de llarga i una fondària mínima de 3 m (la terra, pedres i escombraries que omplin el pou no ens permet saber la fondària total). Als extrems anaven dues lloses retallades en corba per al gir de la sènia. Tota l'estructura, elevada sobre el terreny de la parcel·la, estava reforçada per un marge de pedres.

103 / Aljub de la Casa Nueva en ús per a consum del ramat.

103 / Aljub de la Casa Nueva

Prop de la carretera de Montfort a Agost, entre el quilòmetre 6 i 7, trobem la Casa Nueva, en procés de ruïna, però amb els corrals prou actius; una nombrosa rabera d'ovelles descansa a l'ombra dels murs en un paisatge de bancals erms i sense arbrat.

Vora la casa i els corrals, un aljub en ús i mantingut pel manyà arreplega aigua de pluja per al ramat. La canalització de terra i pedres, d'uns 300 metres de llargària, s'inicia als peus d'una serra septentrional, compta amb trams

minats. És un aljub rectangular (13'80 m per 4'30) cobert de volta de maçoneria, amb una fondària de 4 m i una capacitat màxima de 230 m3. Desconeixem la data de construcció. El seu estat de conservació és acceptable i és manté en ús.

104 / Boca de la font seca d'Orito al mur del convent, que plenava la bassa en desús.

104 / Font, bassa i llavador d'Orito

A 3 km de Montfort es desenvolupà als segles XVI i XVII el poblat d'Orito com a lloc de pelegrinatge cristià. Vora el convent caputxí/franciscà, alçats prop de la rambla d'Orito, trobem dos elements hidràulics: el minat de la Fuente Santa i la bassa i el llavador.

Sota el mur septentrional que tanca l'hort del convent, s'excavà un minat fins al nivell freàtic. Una reixa tanca l'accés a la font assecada.

Els sobrants de la font i de l'hort del convent eren emmagatzemats a una bassa construïda a l'exterior del mur occidental de la tanca conventual. Contenia aproximadament 60 m3 d'aigua, amb unes dimensions modestes (7'90 m de llarga, 4'30 d'ample i 1'80 de fonda). Regava una reduïda àrea entre el poblat i el marge de la rambla d'Orito. El mur llarg de la bassa fou aprofitat per a fer un llavador, amb lloses inclinades. És a dir, el llavador com a una obra segregada no apareix aquí.

105a / Vista general de l'estat del balneari d'Orito (juliol, 2007).

105 / Balneari d'Orito

Un edifici singular construït al voltant de l'aigua és el balneari. És una obra dedicada a banys, especialment a banys públics medicinals. Les aplicacions de l'aigua amb finalitat terapèutiques, com altres opcions medicinals que ens ofereix la natura, és un procediment curatiu utilitzat en diferents civilitzacions. La hidroteràpia dispensada als balnearis s'estengué al segle XIX. A les Valls del Vinalopó trobem dos balnearis abandonats i derrocats: el balneari d'Orito en Montfort i el balneari de Salinetes en Novelda.

Al poblat d'Orito trobem el balneari homònim. Aquest està constituït per un conjunt cons-

tructiu dispers: l'antiga casa de banys, la nova casa de banys, l'hostal, les cases annexes per a famílies i l'àrea lúdica amb jardins, passeig i espai de ball (Navas Concha, 1997). L'antiga casa de banys, avui totalment desapareguda, es construí prop de l'hostal. La nova casa de banys fou construïda el primer decenni del segle XX al llit de la rambla d'Orito, vora el brollador d'aigües curatives.

El balneari d'Orito fou explotat fins 1967. Les aigües del brollador eixien a 15°C, qualificades de clorurades, ferruginoses i arsenicals, adequades per al tractament de malalties respiratòries i digestives, per a reuma i traumatologia, el ronyó i les vies urinàries, així com per a qüestions ginecològiques.

L'edifici del balneari es manté parcialment, encara que pateix un procés de ruïna greu. És una casa de banys de planta rectangular (25 per 7'20 metres) amb dues entrades. Consta d'una sala a l'extrem E per a la bassa del brollador (1'80 x 7 m) i una annexa per a la caldera; un passadís amb 7 banys (2'60 x 2'20 m) a cadascú dels costats, una fila amb banyeres de marbre i l'altre de pedra (1'80 x 0'60 m); i un vestíbul a l'extrem W. S'observen les fustes de la tarima del sòl.

105b / Una de les banyeres de marbre destruïda en un intent d'espoli.

106 / Aljub de dipòsit rectangular d'Espejeras.

Del brollador encara surt aigua, però l'estat d'abandonament de la casa de banys, les escombraries i enderrocs de la indústria del marbre llançats al llit de la rambla d'Orito, precisen d'una actuació de restauració ambiental per a valorar novament aquest espai patrimonial.

106 / Aljubs d'Espejeras

El caseriu d'Espejeras és a 6 km al NE de Montfort. És un assentament encara ocupat, però amb diferents obres hidràuliques tradicionals en desús. Un d'aquests elements és el conjunt de 4 aljubs al tossal septentrional al septentrional al peu del qual hi és Espejeras. Dos aljups són enderrocats. Els altres dos tenen formes diferents.

Un primer aljub és de dipòsit cilíndric, fet de pedra irregular i argamassa. Consta de bassó, capella i pou. El bassó de 140 per 80 cm i 40 de fondo, rep les aigües vessants. El pou cilíndric té un diàmetre de 75 cm i una fondària aproximada

des del bassó de 4'10 m. Actualment manté una poca aigua de filtracions.

El segon aljub és un dipòsit rectangular de 4'60 m de llarg, per 2'10 d'ample i una fondària de 1'90. La coberta és de volta. Manté l'entrada de l'aigua vessant, el brocal i el trestellador. La fàbrica de pedra antiga es reformà amb materials industrials.

Tots quatre aljubs eren per a consum humà i domèstic. Diversos pous excavats prop del poblat eren d'aigua salobre per a regar i consum del bestiar, i una llunyana mina abandonada i de difícil accés a la serra de les Àguiles era per a reg d'unes parcel·les.

107 / Sènia i bassa d'Espejeras

La sènia d'Espejeras funcionà fins la dècada de 1950. Desconeixem la seua data de construcció. Actualment es manté un monticle marginat de terra i pedres. En aquest monticle circular -mota- trobem diversos vestigis d'una sènia de

tir: l'andador per a l'animal, columnes o parets, pou i sèquia.

La mota de la sènia d'Espejeras té un diàmetre aproximat de 10'20 metres, una alçada màxima de la riba d'1'60 m i un accés que la connecta al camí. L'andador envolta l'estructura de pedra fermada per les columnes i el pou. Aquesta estructura construïda de pedres sense picar unides amb morter d'argamassa té 4'10 m de llargària per 3 m d'amplària. Les columnes per a sustentar el banc del rodet es manifesten clarament. El pou, tancat i cobert de bigues actualment, ocupa la meitat de l'estructura. Apareixen restes d'un canal en direcció E.

107 / Restes de la sènia d'Espejeras en primer pla i bassa al fons.

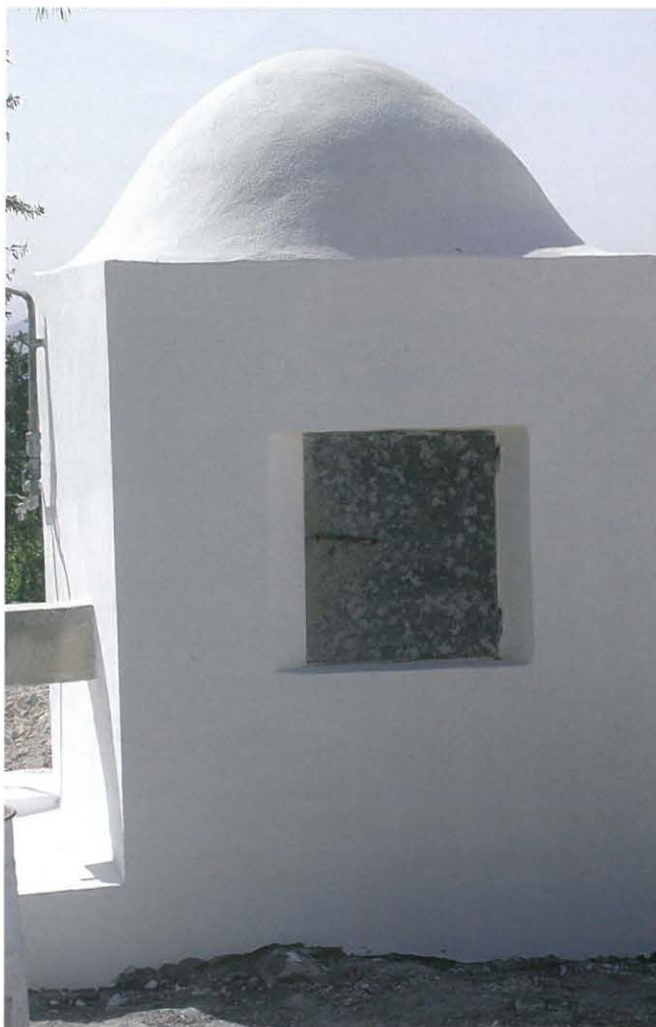
La sènia s'alça en un conjunt més ample format per una casa, un camí, una bassa, un llavador, un pou i les parcel·les irrigades. Considerem que la sènia omplia la bassa de reg de 10 m per 9'50 dels costats i 1'30 m de fondo, feta de maçoneria i argamassa, però realçada amb rajoles industrials. La sènia vessava l'aigua en un canal que creuava el camí i omplia la bassa per una entrada que encara es manifesta a la paret de la bassa. El pou, d'aigua salobre, després d'abandonada la sènia, omplí la bassa amb

l'aplicació d'un motor d'explosió. Tot el conjunt està abandonat.

108 / Aljub de la Casa Vilar

Madoz (1845/1982) assenyala l'existència a Montfort de "600 pozos de agua manantial y dulce en las casas para su consumo y servicio". A l'extens camp semiàrid hi havia un nombre destacat d'aljubs, dels quals es mantenen molts. Un d'ells és l'aljub de la Casa Vilar, al peu de la serra de les Pedreres. No té funcions d'abastar el consum humà o animal, però es manté restaurat per l'actual propietari.

És un aljub de cisterna, de 10 per 4 metres, amb una fondària d'uns 3'50 m. La capella, recentment enlluïda, és de falsa volta amb lloses. Rebia l'aigua de la serra; manté el trestellador. ~

108 / Capella restaurada de l'aljub de cisterna de la Casa Vilar.